

V. P. Gagnon Jr.,
The Myth of Ethnic War: Serbia and Croatia in the 1990s,
Cornell University Press, Ithaca and London, 2004 (217 str.)

Nedavno objavljena knjiga američkog politikologa Valera Filipa (Čipa) Gagnona donosi heterodoksan pogled na uzroke rata u bivšoj Jugoslaviji, s usredsređivanjem na Srbiju i Hrvatsku. Za razliku od mnogih „eksperata za Balkan“, čija je uticajnost u obrnutoj srazmeri sa dužinom profesionalnog bavljenja ovim regionom, Gagnon je dobar poznavalac bivše Jugoslavije i tečan govornik BHS jezika. Štampani izvori koje koristi, uz relevantne zapadne akademske i publicističke radove, obuhvataju širok raspon lokalnih publikacija – društvenonaučne analize, istraživanja javnog mnjenja, memoare ključnih aktera, te dnevnu i nedeljnu štampu, uključujući i tako neočekivane naslove kao što su sisačko „Jedinstvo“ ili gospićki „Lički vjesnik“. Drugi osnovni izvor podataka jeste neposredno poznavanje terena, preko niza dužih boravaka počev od ranih osamdesetih, a posebno tokom ratne decenije (vredi zabeležiti da je, zajedno s porodicom, lično doživeo granatiranje Zagreba sa srpskih položaja tokom akcije „Bljesak“).

Knjiga se sastoji od pet poglavlja, uokvirenih predgovorom i zaključkom. U prva dva segmenta autor ocrta opšti kontekst zapadnih tumačenja rata u bivšoj Jugoslaviji i razloge svog neslaganja s njima, te formuliše svoju noseću tezu. Drugo poglavlje posvećeno je podrobnijoj analizi raskoraka između zapadne slike o jugoslovenskim sukobima i stvarnih zbivanja u SFRJ na prelazu iz 1980ih u 1990e godine. Treće poglavlje razmatra sukobe u SKJ (i SKS i SKH) od 1960. do 1990, uspostavljajući podelu na „konzervativnu“ i „reformsku“ struju. Četvrto i peto poglavlje predstavljaju studije slučaja Srbije, odnosno Hrvatske, u razdoblju 1990-2000. Zaključak još jednom rezimira glavne teze. Knjiga se završava „Dodatkom“ koji nudi kratak pregled dominantnih teorijskih pristupa etničkom konfliktu u zapadnoj akademskoj i publicističkoj literaturi.

Gagnonova središnja teza je jednostavna: umesto da budu rezultat duboko ukorenjenih, dugo potiskivanih pa naglo izbilih etničkih identifikacija i međuetničke mržnje, ratovi u bivšoj Jugoslaviji bili su posledica svesne strategije konzervativnih elita u Srbiji i Hrvatskoj da očuvaju vlast. Umesto etničke *mobilizacije*, posredi je

bila (zlo)upotreba etniciteta, kroz proizvođenje nasilja, zarad *demobilizacije*, učutkivanja i marginalizovanja onih društvenih snaga koje su zahtevale korenitu preraspodelu ekonomske i političke moći. Umesto da se etnička homogenost i solidarnost shvate kao datosti koje su demokratizacijom dobile politički izraz „volje naroda“, one su morale biti *proizvedene*, a cilj nije bila toliko etnička homogenost sama po sebi koliko *politička* homogenost, odnosno konstruisanje jednoobraznog političkog prostora, na novim osnovama i sa novim granicama, u kojima će stare elite moći da nesmetano nastave da vladaju. Umesto da nasilje u etnički mešovitim područjima bude spontano izbijanje drevnih mržnji, ono je u te lokalne sredine uneto spolja, a sam intenzitet nasilja predstavlja dokaz koliko je svesnog truda moralo da se uloži da bi se razorili ustaljeni, običajni mehanizmi svakodnevnog života i izlaženja na kraj s konfliktima, koji su inače normalan element svake društvene zajednice. Proizvodnja nasilja bila je neophodna u novonastalima međunarodnim i lokalnim uslovima, budući da stara načela legitimacije vlasti više nisu bila operativna, a nekoliko godina ratnog neutralisanja opozicionih snaga obezbedilo je konzervativcima dovoljno vremena da osnove svoje moći prevedu u novu formu koju je diktirao nastajući sistem liberalne ekonomije: privatno vlasništvo nad kapitalom. Time se objašnjava i mirno prepuštanje vlasti HDZ-a, odnosno SPS-a, 2000. godine: do tada, stare elite su se već „osigurale“ i kontrola nad polugama državne moći više im nije bila potrebna.

Ovakav pogled na jugoslovenske ratove izričito je polemički u odnosu na objašnjenja najrasprostranjenija u zapadnoj literaturi, a koja autor razvrstava na: a) priče o drevnoj, neiskorenjivoj „etničkoj mržnji“, koje dominiraju medijskim prikazima; b) više akademske analize koje u prvi plan stavljaju kulturnu i privrednu „zaostalost“ i „primitivizam“ balkanskih društava; c) neoprimordijalističke teorije kulturnog ili etničkog „identiteta“, po kojima je „etnička solidarnost“ neproblematična datost i poseduje ogromnu moć da mobiliše ljude na nasilje; i d) pristupe racionalnog izbora, po kojima su etničke grupe, kao racionalni kolektivni akteri, u situaciji sukoba prinuđene da posegnu za nasiljem da bi osigurale sopstvenu bezbednost. Svim tim pristupima je zajedničko da se temelje na „etničkom konfliktu“ kao središnjoj kategoriji, a taj konsenzus je, prema Gagnonu, zanimljiv zato što se oko njega ujedinjuju autori koji inače zastupaju

sasvim razilazne teorijske, političke i ideološke koncepcije, ali i – što je važnije – zato što se uporno održava uprkos svojoj neadekvatnosti: „Jedan od najupečatljivijih aspekata ratova u bivšoj Jugoslaviji jeste mera u kojoj se slike što prenose zapadni mediji i najveći deo akademske literature nalaze u raskoraku sa empirijskim svedočanstvima sa terena“ (str. 1).

Gagnonovo polazište je, nasuprot tome, *konstruktivističko*: pojmovi poput etničke pripadnosti, kolektivnog identiteta, etničke grupe ne uzimaju se kao unapred dati već kao rezultati složenih društvenih, političkih i psiholoških procesa, u „širim kontekstima svakodnevnog života i strukturâ moći u kojima se sve to odvija“ (str. xv). Na taj način se uvažava delatna sposobnost ljudskih bića, ali i značaj širih struktura koje ograničavaju pojedinačne izbore, pa i samo opažanje raspoloživih mogućnosti izbora. Uloga „etničkog pitanja“ u raspadu Jugoslavije nije izbor tipa „sve ili ništa“: kada se tvrdi da je međuetničko nasilje namerno proizvedeno s vrha, to ne znači da su nacija i istorija nebitni, niti da je SFRJ bila raj multikulturalnog suživota. Etnički identitet i etnička pripadnost jesu društvene činjenice; ali, umesto da ih shvatimo kao statične attribute, treba ih pojmiti kao neizvesne ishode jednog *procesa identifikacije*, čiji su sadržaji, značenje i intenzitet heterogeni, promenljivi i fluidni.

Svoju osnovnu tezu Gagnon dokazuje na više načina. Najpre, ukazuje na činjenice i događaje koji ostaju potpuno neobjašnjivi u okviru tumačenja zasnovanih na „etničkoj solidarnosti“. Tu su, recimo, popularnost Ante Markovića 1989-90; masovno odbijanje vojnih poziva u Srbiji 1991. godine – „možda jedna od najmasovnijih kampanja izbegavanja mobilizacije u modernoj istoriji“ (str. 2); rezultat Milana Panića na predsedničkim izborima 1992. u Srbiji, uprkos svim nastojanjima režima da ga u tome omete; rašireno neraspoloženje prema, nacionalno istorodnim, izbeglicama među stanovništvom i Beograda i Zagreba; teror (zastrašivanje, otmice i ubistva) nad političkim neistomišljenicima, takođe sunarodnicima, na teritorijama koje su kontrolisale ekstremne snage (SDS u Krajini i HDZ u zapadnoj Hercegovini). Zatim, on prati stvarnu političku dinamiku na terenu, na dva plana. U nacionalno mešovitim opštinama Hrvatske, koje će uskoro postati žarišta ratnih sukoba, posebno se – na osnovu analize lokalne štampe – razmatra tok borbi i raskola unutar lokalnih ogranaka SKH-a u ključnom periodu 1989-90, kada su

se linije podela (nacionalna, odnosno politička) ukrstile na nov način pod pritiskom iz spoljašnjih centara moći. Drugi plan jeste analiza dinamike na partijsko-političkim scenama novonastajućih zasebnih političkih društava Srbije i Hrvatske tokom devedesetih. Tu se, recimo, analizom političkog diskursa pokazuje kako su u obe republike vodeće stranke (SPS i HDZ) u predizbornim kampanjama uvek naglašavale ekonomska i socijalna pitanja na račun nacionalnih, dok je agresivna nacionalistička retorika izbijala u prvi plan u periodima između izbora, kad bi opozicija ojačala dovoljno da ozbiljno ugrozi njihovu vlast, što je nalagalo neophodnost stvaranja novih sukoba (u Srbiji to se odnosi na 1991, 1992 i 1998. godinu). I konačno, treći oblik potkrepljivanja osnovne teze jeste smeštanje „slučaja“ bivše Jugoslavije u kontekst politikoloških teorija elita. Ukazuje se na to da su se (konzervativne) elite u ovom regionu ponašale na, u datim okolnostima, očekivan način: što je veća pretnja njihovim pozicijama i interesima i što je manevarski prostor uži, to je verovatnije da će se elite opredeliti za strategije koje nanose velike troškove društvu kao celini.

Gagnonova analiza sadrži još jednu, često previđanu sastavnicu: naime, ulogu međunarodnog faktora u njima. Gagnon je krajnje kritičan prema potezima zapadnih političkih instanci u odnosu na krizu u SFRJ. No, i kolege iz akademskih krugova poziva na samorefleksiju o sopstvenom udelu u tome: „Pružajući intelektualno opravdanje za sagledavanje sukoba kao rezultata iracionalnih strasti ili političara koji mobilišu stanovništvo pozivajući se na mržnje, naučnici nose bar deo odgovornosti za negativne posledice zapadne politike u ovom regionu“ (str. xxi). To što su lokalni akteri nazivali sukobe etničkim nije bio dokaz da je zaista tako; to je bilo pitanje koje tek valja empirijski proveriti. S tim u vezi, Gagnon pomalo sarkastično pita: otkud to da su akademski stručnjaci, koji su ranije bili veoma skeptični prema pretenzijama komunističkih partija da predstavljaju glas radničke klase, sada tako spremno prihvatili na reč tvrdnje nacionalističkih partija da su upravo one ovlašćeni glas monolitne nacije?

Najsnažnija poruka koju Gagnonova knjiga saopštava, i jedna od njenih najvećih vrlina, mogla bi se nazvati *radikalnom deegzotizacijom* stanovnika bivše Jugoslavije. Mi, ovdašnji, ne prikazujemo se tu kao specijalna podvrsta ljudske rase, koja se u svom delanju

rukovodi nekim tajanstvenim, iracionalnim činionicima, poput posebne „kulture“, „istorije“ ili „mentaliteta“. Postajemo ljudi poput svih drugih: hteli smo manje-više isto što i drugi narodi Istočne Evrope – bolji životni standard, ekonomske reforme, političku demokratizaciju, a tokom devedesetih ponašali smo se onako kako bi se ponašali i drugi, da su bili suočeni sa sličnim okolnostima i objektivnim konstelacijama. Dinamika raspada SFRJ i ratnog nasilja postaje objašnjiva „normalnim“ politikološkim i sociološkim kategorijama: raspodelom moći, suparništvom delova elite, interesima (naročito ekonomskim), instrumentalizacijom raspoloživih objektivnih okolnosti, individualnim izborima u novostvorenoj situaciji i slično.

Budući da je cela organizovana oko jedinstvene i jasne teze, knjiga je veoma koherentna. Dosledno izvođenje ima tu prednost da nešto jasno tvrdi, a čitaocu omogućava da se prema tome opredeli. Međutim, ista ta koherencija, kao i polemička potreba da se naglasi odstupanje od dominantnih tumačenja, uzrok je i njenim manama. Drugo lice zaokruženosti je, neminovno, izvesno pojednostavljivanje. Najkraće, reč je o osporavanju bilo kakve samostalne dejstvenosti etničkog činioca. Tako se, po mom mišljenju, preneglašava snaga reformskih zahteva (i političke opozicije) među stanovništvom, kako Srbije tako i Hrvatske, a otklanja svaka realnost osećanja međunacionalnih antagonizama pre kasnih osamdesetih; stari/novi konflikti (hrvatski maspok; kriza na Kosovu; Osmu sednica itd.) svode se na sukobe konzervativaca i reformista u Savezu komunista (pri čemu „reformisti“ igraju ulogu neospornih *good guys*); isto tako se tumači raspad JNA i njen preobražaj u srpsku vojsku; preneglašava se suštastvenost socijalne i defanzivne retorike vladajućih stranaka (da li su birači bili baš toliko naivni?); bosanski „slučaj“ se objašnjava isključivo kao rezultat strateškog delovanja Beograda i Zagreba; između Srbije i Hrvatske (odnosno SPS i HDZ) uspostavlja se potpuna simetrija.

No, ako i ima preterivanja i natezanja argumentacije, bar je u pravcu drugačijem od onog na koji smo navikli. A to treba pozdraviti – posebno mi, domoroci.

Ivana Spasić